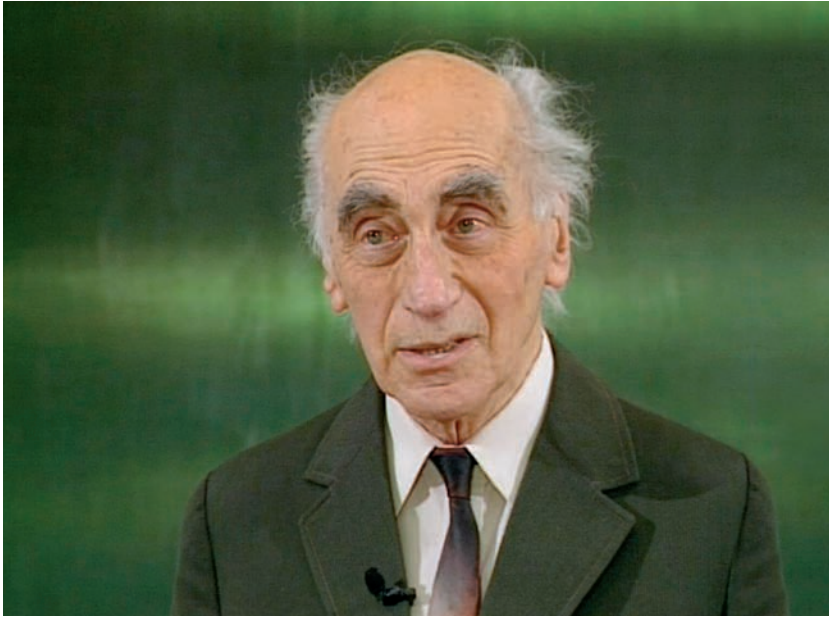

VIDOR FERENC

A városok világa

Vidor Ferenc
építész
az MTA doktora

A város egyike az emberi civilizáció legnagyobb és legösszetettebb produktumainak. Sokkal több, mint építmények, utak és lakóházak halmaza, emberek rendezett közössége, eleven organizmus, sőt szellemi egység is. Sok évezrede nemcsak a mindenkori gazdaság, az ott élők társadalmi viszonyai, de a tudomány, a technika és a művészetek is tevékenyen alakítják arculatát. Ma sokan vélik úgy, hogy a városok metropolissá, a metropolisok városrégiókká növekedése egyre elviselhetetlenebb, nyomasztóbb, személytelenebb világot teremt. Vajon jogos a kérdés: Van-e a városnak jövője? A kérdésre nincs egyértelmű válasz. Az alábbiakban csak arra tehetünk kísérletet, hogy néhány kérdést pontosabban fogalmazzunk meg.

Bevezetés: néhány szó a holisztikus-interdiszciplináris megközelítésről

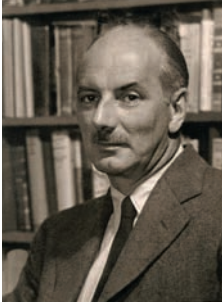
Előadásomnak már a címe is arra utal, hogy a város nemcsak világunk egyik legkomplexebb jelensége, hanem maga is „világ” – s mint ilyen, egyfajta holisztikus megközelítést igényel. A *holosz* görög szó egészét je-

1924-ben született Budapesten. 1950-ben végzett a Budapesti Műszaki Egyetem Építészmérnöki Karán. 1966-ban a műszaki tudomány kandidátusa, 1985-ben akadémiai doktora lett.

Pályáját a BME, majd az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem oktatójaként kezdte, majd a Városépítési Tudományos és Tervező Iroda kutatója és tervezője lett. A „formális” tervszerűséggel szemben mindig a prognózisalternatívákat, a ténylegesen bekövetkező események (jelenségek–alakzatok) valószínűségét tartotta szem előtt. 1957-től külföldi – ausztriai, törökországi, iraki, amerikai – egyetemeken tanított. 1978-tól az MTA Kutatásszervezési Intézetének tudományos tanácsadója, 1989-től a BME Urbanisztikai Intézetének urbanisztikai kutatócsoportját vezette. A BME Urbanisztikai Intézetének emeritus professora.

1990 és 1994 között az MTA Településtudományi és Környezetvédelmi Bizottságának elnöke, a Magyar Urbanisztikai Társaság, a Nemzetközi Lakásépítési és Tervezési Társaság elnökségének tagja.

Főbb kutatási területe: az építészetelmélet, az urbanisztika.

Mumford, Lewis
(1895–1990)

lent: holisztikus az a szemlélet, amely egy összetett dolog vizsgálatánál nem éri be az alkotórészek analitikus elkülönítésével, mert a dolog *egészét* többnek tekinti, mint részeinek és aspektusainak összességét. Ilyen „dolog” lehet például egy ember is – nem gondolhatjuk, hogy valakit megragadhatunk csontváza, vérkeringése, lelkialkata, műveltsége és további tízezer „alkotórésze” halmazaként. Ha azt mondjuk, „ő” – olyan egységet mondunk ki, amelynek a csontváz, a vérkeringés, a lelkialkat vagy a műveltség egyaránt „alkotórésze”, mégis érezzük: mindez több mint véges számú komponenseinek valamilyen rendezettségére. Az orvostudomány, a biológia, a pszichológia vagy a társadalomtudományok rengeteget tudhatnak róla – de hogy valójában ki „ő”, arra egyetlen résztudomány sem tud önmagában válaszolni.

A város is ilyen holisztikus megközelítés után kiált: bizonyára nem véletlen, hogy teljességének megragadására törekedve gyakran használunk vele kapcsolatban biológiai metaforákat. Lewis Mumford, a nagy várostörténész is úgy beszél róla, mintha szerves élőlény volna: „egyetlen leírás sem ölelheti fel valamennyi átalakulását az embrionális társadalmi sejtmagtól kezdődően érettsége komplex formáin át egészen idős korának fizikai szét-hullásáig.” Mindannyian sejtjük vagy *tudjuk*, hogy mi a város, mégis érezzük: minden definíciós kísérlet túl szűknek bizonyul. Államigazgatási-jogi szempontból azt mondhatnánk például, hogy egy városnak legyen legalább x ezer főnyi lakossága, y számú magasépülete, vagy legyen olyan település, ahol a környező területek közigazgatását érintő ügyeket is intéznek, tehát legyen valamiféle központ. De számos olyan várost ismerünk, amely ilyesfajta kritériumoknak megfelel, ám holisztikus értelemben mégsem neveznénk annak.

New York város – de Los Angeles nem az, Sopron 55 ezer főnyi lakosával „város”, de a csaknem hatvanezer főt számláló Érd nem az. Ezzel csak annyit szeretnék mondani – minden értékítélet nélkül –, hogy az előbbiekről mint a rendezettség magasabb szintjén álló város-egészekről van „ké-pünk”, az utóbbiak esetében ez viszont aligha áll fenn.

Ami a városokról való gondolkodást illeti, az **urbanisztika** szakembereinek a holisztikus alapállás mellett igen tág interdiszciplináris bázison is kell működniük: egy várostervezőnek, városépítésznek, városkutatónak szociológiai, jogi-politikai, építészeti, műszaki-technikai, környezetvédelmi, élet-tani, sőt antropológiai megfontolásokat egyaránt szem előtt kell tartania. Sőt túl kell lépnie a konvencionális tudományok, a problémamegoldó gondolkodás rutinjain, és a várost *művészi* egészként is kell tekintenie – mi több, nem hanyagolhatja el a *spirituális* vonatkozásokat sem.

Mendöl Tibor, a geográfia tudós professzora már 1945-ben rámutatott arra, hogy „a város összetett, bonyolult megvilágításához nem elégséges egyetlen tudomány lámpása, pedig mindegyik tudomány, amelyik erre a szerepre vállalkozik, látszólag az összetett valóság egészére világít rá. A szociológus is beszél lakóházakról és közművekről, a műszaki várostudomány is megemlékezik a társadalmi rétegek igényeiről, a jogász sem feledkezik meg az anyagi és a szellemi élet egyetlen olyan megnyilvánulásáról sem, amelynek zavartalanságát szabályokkal kell biztosítania. Mind-

Urbanisztika:

az emberi településekkel, főleg a városokkal foglalkozó téma-terület, amely megközelítései-ben egyaránt tekintetbe vesz tudományos, technikai és mű-vészi szempontokat.

Antwerpen, Belgium
(az illusztrációk nagyrészt a szerző felvételei)

egyik a városjelenség egészéről ad képet, de mégsem teljeset, és arányai-
ban sem egyformát. Mindegyik más szemszögből világít rá az egészre, ha-
sonlóan a különböző pontokon felállított lámpához, melynek fénykévé-
jében mindenestül benne látjuk ugyan a jelenséget, de annak mindig más
és más oldala úszik megnagyítva fényárban, vagy merül összezsugorodva
a homályba.”

Biztonság, otthonosság

A város tárgyalását éppen ezen okoknál fogva nem kezdhethetjük magával a
várossal – szélesebb, átfogóbb összefüggésbe kell helyoznunk. Abból indul-
nék ki, hogy az ember nemcsak alkalmazkodik a természeti adottságokhoz
és körülményekhez, hanem „világot” alakít maga köré, valamiképpen ön-
maga köré rendezi, igazítja a dolgokat, *berendezkedik* közöttük. Mitől ot-
thonos a „világ”, amelyben vagyunk? Heidegger mutatott rá arra a fontos
összefüggésre, hogy az ember lététől elválaszthatatlan, hogy építsen, hogy
konstrukcióit „belakja”, emellett otthonosan és természetesen biztonság-
ban mozogjon világában. Bizony ősi és nyitott kérdés ma is, mennyiben
alapul ez az otthonosság- és biztonságérzet önccsaláson – Heidegger szavá-
val: a lét feledésén –, s vajon miképpen szembesülünk az emberi „világ” tö-
rékenységével, „világ-képeink” viszonylagosságával.

Amikor tehát az ember nemcsak épületeket, utakat, hanem egész váro-
sokat épít, valójában egy átfogóbb, rejtélyesebb konstrukcióra, egy kerek-
nek és beláthatónak elgondolt rendre törekszik: mindez alighanem a dolg-
oknak olyan elrendezésére is utal, amelyben – röviden szólva – *biztonság-
ban* érezhetjük magunkat. A városgondolathoz ezért valamiképpen a *burok*
képzete is járul: a belső rendezettséghez a kifelé való zártság is hozzátartoz-
zik, a belső békéhez a kívülről való fenyegetettséggel szemben a védettség
vágya kapcsolódik. Ha a mai modern ember *safety first*-jét akár Leonardo da
Vinci *certezzájával*, akár Pascal *cértitude* igényeivel vetjük össze, nem kétsé-

Régió:

Kisebb és nagyobb településeknek – városoknak és a köztés térségeknek – olyan nagyléptékű együttese, amelyet valamilyen gazdasági, politikai, esetleg demográfiai vagy földrajzi szempontból homogénnek tekinthetünk.

Regionalizmusnak a régiók komplex problematikáját, a régióknak a társadalomban betöltött szerepét hangsúlyozó mozgalmat, illetve tudományos irányzatot nevezik.

Környezet:

az egyes embert, emberi közösséget körülvevő olyan szellemi-fizikai értelemben is vett térség, amelynek különféle nagyságrendjeit gondolkodásunk sűríti vagy tágítja, illetve bontja szét természeti, társadalmi és művi (épített) környezetre.

ges, hogy időtlen biztonságra vágyunk, törekvéseink ősi idők óta alapvetően erre irányulnak.

Hadd utaljak a továbbiakban arra, milyen rejtett módon szövődünk össze ezzel a képzeleti, de materiálisan is megvalósuló Egésszel, amelyet számunkra – úgy tűnik – a legszemléletesebben és legkomplexebben a város testesít meg. A város mintha valahol „középen” állna személyes, szűkebb világunk, és a tágasabb **régiók**, sőt a kozmikus világ burkai között. Úgy tenném fel a kérdést: Miként vagyunk vagy lehetünk *otthon* a saját világainkban – saját bőrünkben, lakásunkban, városunkban, avagy a még tágabb **környezetben**, a világegyetemben?

A továbbiakban – amolyan jelzésszerűen – a legszűkebb testközelt és a körkörösén egyre táguló környezeti szférákat egyaránt érintő otthonosságának néhány vonatkozására szeretnék kitérni.

„Környezet” szavunk pontosan árulja el, miről van szó. A szó a kör képzetét is felkelti, hiszen a környezet mindig egy középpontnak a környezete. Ha az én környezetemről, az én szűkebb-tágabb „világomról” beszélek, akkor az – mondhatni – én körém rendeződik: olyasféle többrétegű burokként vesz körül, amelyben *otthonosan* szeretném magam érezni. „Világom” ennyiben a testem köré rendeződő burkok egyre táguló térbeli köreiként is leírható. Fontos látnunk, hogy e burkok nemcsak védenek a külvilágtól, de össze is kapcsolnak vele: pontosabban magának a külvilágnak az észlelését, megfelelését, a vele való termékeny és gyakorlati kommunikációt is ezek biztosítják a számomra. S mivel nem magányos, hanem társadalmi lény vagyok, az érzéseket, amelyek a világgal való kommunikációmot kísérik – a magyar nyelv varázsos találatával –, nem ok nélkül nevezzük *közérzetnek*.

A közvetlen burok

Mindannyian tudjuk, hogy az ember a hosszú civilizációs folyamat során jelentős mértékben vesztett a környezet hőingadozásainak kivédésére szolgáló biológiai képességeiből. Ezért lecsupaszkodott természetes bőrünkre művi bőrfelületet húzunk: öltözködünk. De bizonyos értelemben ilyen további „bőrnek”, hővédő buroknak tekinthetők a lakás, illetve az épített környezet más színterei is – az architektúra világa –, amelyekben megtanultuk eredményesen kiküszöbölni a klímaváltozások kellemetlenségeit.

Bármely régióban fogott is az ember házak építésébe, megtanulta, hogy a rendelkezésére álló természetes építőanyagoknak milyen hőtartó tulajdonságai vannak. Kialakította, hogy az adott helyen az épületek milyen tájolása, milyen falvastagságok és szigeteléstechnikák, milyen ablakformák, méretek és nyílászárók stb. biztosítják az optimális klimatikus környezetet. A legprimitívebb tűzhelytől a kemenceépítésen át a modern távfűtésig és légkondicionálásig haladt előre ez a folyamat. Ma már a nyitott terek temperálására, utak fűtésére is találunk példát.

Amióta a közlekedési eszközökbe, az autókba, a villamosokba, a repülőgépekbe is hűtést/fűtést, illetve légkondicionálót szerelnek, azóta az ember bejárhatja az egész Földet (s némely bátor embertársunk még a világűrbe is kiléphet) anélkül, hogy az évszakok változásából és a földrajzi különbségek-

Tápéi búbos kemence sárpadkával, 19. század

ből fakadó szélsőséges hőmérsékleti különbségek alapvető komfortérzetét felborítanák – vagyis lehetetlenné tennék, hogy a dolgait végezze.

Másként fogalmazva: a kifinomult öltözködés, a hőérzékeny anyagok differenciált felhasználása, akár a légkondicionálás különféle alkalmazásai immár együttesen teszik lehetővé számunkra, hogy kitágítsuk „otthonunkat”, vagy ami ugyanaz: egy sokkal tágabb „világban” rendezkedjünk be. Olyan vetülete ez a civilizációs folyamatnak, amelyet – mondhatjuk, legközvetlenebbül a saját bőrünkön érzünk – nemigen szoktunk átfogóan végiggondolni. A védőburok kitágult tehát: levált a természetes testről és annak mozgásáról, de őrzi eredendő feladatát, intencióit. Aligha véletlen, hogy az építészeti szimbolikában a burokhöz kapcsolódva oly gyakran bukkan fel a ház egyenletes meleget és védettséget biztosító anyaméhként való felfogása.

Az otthon rendje

A kifelé táguló otthonosság egy másik, még testközeli, de testünkről már levált köre a *lakás*.

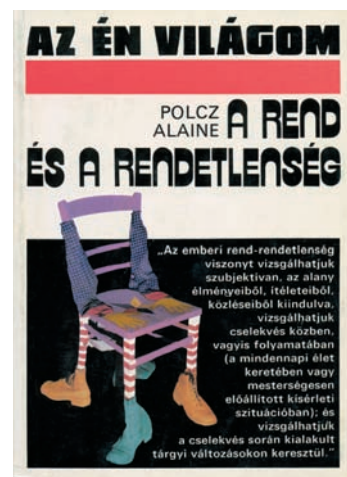

Űrhajósöltözék

Modern stílusú lakberendezés

Érdeemes kicsit mélyebben elgondolkodnunk azon, vajon mit értünk az „otthon” fogalmán. Végül is nem azt tekintjük-e jó városnak is, amelyben otthonosan érezzük magunkat? Vegyük észre, hogy e szó – otthon vagy *itt* – valami térbelit idéz fel: voltaképpen egy „ott”-ra és az „itt”-re egyaránt mutat rá. A térmetafora a legtöbb indoeurópai nyelvben még erőteljesebb, amennyiben az otthont a ház képzetéhez kötik: a német *zu Hause*, az angol *at home*, a francia *à la maison* erre utal. A szó alapjelentése szerint leginkább a házámban, a lakásomban vagyok „otthon” – hiszen ott érzem magam a leginkább biztonságban, itt ismerem ki a legjobban magam, itt kell a legkevésbé váratlansággal számolnom.

Az otthon fogalmához azonban a *rend* képze is kapcsolódik: otthonom *rendje* felett én *rendelkezem*. De tudjuk-e valójában, hogy mi az a *rend*? Polcz Alaine mutat rá a témáról írott könyvecskéjében, hogy a *rend* specifikusan *emberi* kategória: „az ásványi világ, a sztratoszféra, egy nyúl vagy kő-

risfa nem lehet rendes vagy rendetlen – legfeljebb rendellenes”, vagyis az ember általi kategorizálás normáitól eltérő. A rend nem magától értetődő adottság, hanem norma, szabály, amit teremtünk – megállapítunk és betartunk vagy megszegünk. Az, hogy az embernek „világa” van, azt jelenti, hogy különféle szintű és rangú rendváltozatokat képes teremteni.

Szűkebb és tágabb „otthonaink” tehát ismert helyek valamilyen rendezettségeként jelennek meg: a tér, amelyben élünk, nem elvont űr, hanem a számunkra fontos dolgokhoz és tevékenységekhez tartozó helyek többé-kevésbé strukturált hálózata, amelyet fő- és mellékutak, ismert vagy kevésbé ismert pályák kötnek össze egymással.

Mindannyian ismerjük azt a különös idegen érzést, amikor új lakásba költözünk: bár van alaprajzunk és papíron ismerjük a méreteket, elterveztük és lemértük a berendezést is, számtalan kérdés azonban csak akkor merül fel, amikor ténylegesen *rendezkedni* kezdünk. Csak lassan találjuk meg a dolgok legalkalmasabb helyét, azt, ami méretüknek, használhatóságuknak, a mi kényelmi, esztétikai és egyéb szempontjainknak egyaránt megfelel, hogy végül is – amint ezt köznapi nyelven mondani szoktuk – sikeresen *belakjuk*.

A város mint öltözék

New York-i látkép

Mindezen összefüggések fokozottan és tágabb léptékben érvényesek a városra, amelyről Hamvas Béla is megjegyezte, hogy „mélyebb fogalmát a görög *asty* mondja ki, ami egyértelmű a római *vestisszel* és ruhát, leplet jelent”. A további „burkokat” illetően egyes elméleti megközelítések – és konkrét kísérletek is – manapság már elmosni igyekeznek a lakás, az otthon – vagy talán inkább a ház – és a város közti határokat is. Buckminster Fuller fantasztikus elgondolása Manhattan lefedéséről a várost egyetlen óriási házzá avatta volna; Moshe Safdie Habitatja a kanadai Montrealban (ami, az előzővel szemben, meg is valósult) viszont a házat tekinti városnak.

A város is burok tehát, de az első olyan burok, amelynél a szóhasználat összevonja a felhasználót az épített művi kerettel: ha azt mondjuk, *város*, egyszerre gondolhatunk a házak, utak, terek, közművek bonyolult hálózatra és a benne élő emberek közösségére is. A lakáshoz, lakóházhhoz hasonlóan a város is helyek, utak és funkciók sajátos szerveződése, amelyben többé-kevésbé kötött pályákon, ahhoz hasonló rutinnal mozgunk, ahogyan otthonunkban is tesszük. Ennyiben a várost sem tekinthetjük pusztán térbeli kiterjedésnek – a város csupán nagyobb és bonyolultabb téridő egység, amelyben ugyanúgy *élünk, mozgunk és tájékozódunk*, mint odahaza.

Habitat 67, Montreal, Moshe Safdie alkotása

A mában élő múlt

Bár előadásomban nem térek ki a várostörténet roppant izgalmas és szerteágazó kérdéskörére, a város holisztikus fogalmát nem érthetjük meg az eredetére való rövid utalás nélkül. Ugyancsak Lewis Mumford hívja fel a figyelmet arra, hogy a városok kialakulása i. e. 3000 körül, Mezopotámia és

Egyiptom nagy folyó menti kultúráiban meglepően gyorsan (néhány évszázad alatt) ment végbe – ami arra utal, hogy szerinte a városok létrejötte nem a lakosság egyszerű megsokasodásának volt köszönhető. A város nem nagyra nőtt falu, hanem merőben újszerű „szimbolikus világként” jelent meg, és a korabeli képzelet is így tekintette. A Gilgames-eposzban úgy esik szó az Uruk városát övező falról, mint „égből alászállott építményről” – éles kontrasztként a „paraszti világegyetem” alapjául szolgáló termőfölddel és a hozzá tapadó faluval.

Úgy tűnik, hogy a városok kiemelkedése inkább az istentiszteleti szertartások helyeinek körülkerítésével kezdődött – előbb e szimbolikus helyek gyűjtötték maguk köré a környék szétszórt faluközösségeiben élő lakóit, s csak e koncentráció rendszeressé és intenzívvé válásával lettek e helyek a vallási mellett uralmi központokká is. Persze szellemi centrumból valódi tartós életközösséggé csak olyan helyek válhattak, amelyek megfelelően illeszkedtek a földrajzi környezetbe is, azaz amelyeknek a környező termőhelyekkel és kis településekkel való kapcsolata, mégoly egyszerű áruforgalma biztosítható volt, amelyeket a kereskedelmi útvonalak is érintettek, s amelyek katonai tekintetben is védhetőek voltak. Mindenesetre jellemző, hogy a *városhal*, amely évezredek át biztosította és szimbolizálta a város ilyen elkülönült, magába záródó jellegét, csak később kapott katonai-védelmi funkciót, és jóval később kezdtek kvázi közigazgatási határnak is tekinteni.

A *spirituális* értékek és a *gyakorlati, gazdasági-hatalmi* szükségletek e köréhez tegyük hozzá, hogy a város a benne élők számára – az érintkezés és a *kollektív kommunikáció* merőben új formái kapcsán – különféle szintű központi szerepköröket is megkövetelt, így egyre nagyobb feladatként merült fel számára a növekvő számú köréje sereglők irányítása, terelése és féken tartása.

Az idők során megjelent egy újfajta *esztétikai* igény is: nevezetesen az, hogy már a korai városok építtetői – és építői – is súlyt fektettek arra, hogy templomaik, palotáik, a kapuk, a lépcsők, az oltárok monumentális arányaikkal, díszes megformáltságukkal *le is nyűgözzék* az odaérkezőket, ezzel is biztosítva a hely vonzerjét, tartós fennmaradását. A város – mint Lewis Mumford erre rámutatott – egyfelől mint valami tárolóedény *vonzza* magához a közelebbi és távolabb környék, a szűkebb és tágabb külvilág lakóit, anyagi és szellemi javait, másfelől *szét is sugározza* ezekből is táplálkozó saját értékeit. Léte csak ebben az ozmózisszerű, lüktető kölcsönhatásban tekinthető olyan egésznek, amely a korábban már említett élő organizmushoz való hasonlítását indokolja.

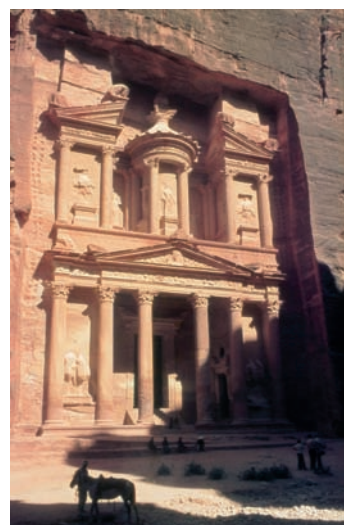
A szentély

Említettem már, hogy a várost kezdettől fogva az különbözteti meg más településektől, hogy *szakrális helyek köré* épül: ezért az oltár, a szentély, illetve a köréjük emelt templomépület minden szerves városi település közép-pontjának, mágneses centrumának is tekinthető.

Jó példa erre a görög Delphoi, ahol az *Omphalos*znak nevezett kő köré épült a szentély – de az ókori Athén, a keresztény Róma vagy a középkori

Törökország: a mában élő múlt

A kincstár épülete Petrában, Jordánia

A New York-i St. Patrick székesegyház a felhőkarcolók között

Visegrád. Id. Markó Károly festménye, 1826 előtt

francia városok középpontját is elsősorban a monumentális szakrális épület, a templom uralja.

Mára ez a funkció érezhetően háttérbe szorult, és ugyanakkor napjaink profanizálódott világának új városazonosító magasépületeivé a banképületek, felhőkarcolók váltak (Empire State Building stb.). New Yorkban e fordulat nagyon szemléletes példáját láthatjuk: itt a St. Patrick székesegyház a maga európai méretekkkel mérve tekintélyes, 405 lábnyi, körülbelül 120 méteres templomtorony-magasságával törékeny ékszernek tűnik a mellette magasodó felhőkarcolóhoz képest, pedig magassága megközelíti a 142 méteres strasbourgi katedrális, a Münstert is.

A fellegvár

A fellegvárat egykor a városfal övezte, környezetük fölé magasodó, azt uraló hatalmi központok, az uralkodók, papi méltóságok lakhelyei, tárgyasult vagyonuk őrzőhelyei, reprezentációjuk kisugárzási pontjai voltak; mára ezeket turisztalátványossággént – legfeljebb nosztalgizva – csodálhatjuk meg.

A városfalak eljelentéktelenedése ékes bizonyítéka annak, hogy a modern időkben átértelmeződött a város „világot” szimbolizáló természete.

A pápai áldás (*urbi et orbi*) valóságos tartalma is arra utal, hogy a világ már nem olyan zárt egységek tömkelege, amelyeket akár materiális, akár bürokratikus „kerítésekkel” egymástól elszigetelni, elválasztani lehet.

A község

A városhoz mindig is hozzátartoztak a városlakók közösségi, kommunális intézményei (iskolák, kórházak, menhelyek). Közülük a városi közösség egészét szimbolizáló városházák, községházák, polgármesteri paloták stb. a várhoz és a templomhoz hasonló központi szerepet kaptak a városkép formálásában. Az adminisztratív igazgatás bürokratizálódása és növekvő virtualizálódása miatt mára e funkciók szimbolikus-urbanisztikai megjelenítésének fontossága is csökkenőben van.

Brügge, Belgium

A műhely

A városok a történelem során sohasem csupán a szakrális, a hatalmi, a kommunális kollektívák megmutatkozási helyei voltak. Mumford a műhely fogalmával jelöli, hogy a városok lényegéhez a termelőtevékenység is hozzátartozott. Míg a kezdetekben nyilván a primitív kézművesipar dominált, a modern nagyvárosban már az ipari üzemek, gyárak felelnek meg ennek a funkciónak. Újabban viszont egyre erősebbnek bizonyult az a tendencia, hogy a városokból költöztessék ki az ipari üzemeket – nemcsak azért, mert méreteik és komplexitásuk növekedett, hanem egyre kevésbé voltak integrálhatók a városok szövetébe: Budapest is tele van elhagyott és részben újrahasznosított gyárépületekkel.

A városi műhely a mai városban inkább a szolgáltatások terén érhető tetten. A boltosok régi utcáinak feladatait manapság a nagy szolgáltatóházak és bevásárlóközpontok látják el. Ezek számos országban – így nálunk is – a görög városok kommunális találkozóhelyének, az *agórának* a funkcióit vették át.

A piac

A mai város legnagyobbbrészt már nem konkrét áruk adásvételének színhe-lyévé lett, mivel a piaci szerepek is rendkívüli módon virtualizálódtak. Az ipari és mezőgazdasági termékek óriási mennyiségei már anélkül cserélnek gazdát a „piacon”, hogy fizikai valójukban megjelenének a város terein. A modern városban a tradicionális piactereket is állandó, e célra emelt, a raktározási, a vásárlási és egyéb funkciókat ellátó épületek helyettesítik, amelyek már nehezen tekinthetők a cserebere, vagyis a mindenoldalú kommunikáció hagyományos színtereinek. A bevásárlóközpontok megjelenése, a városi lakosságnak ezekkel kapcsolatos ambivalens magatartása a husza-dik, és immár a huszonegyedik század új kihívásai közé tartozik.

Világkiállítás Lisszabonban, 1998

Társadalmi és építészeti utópiák

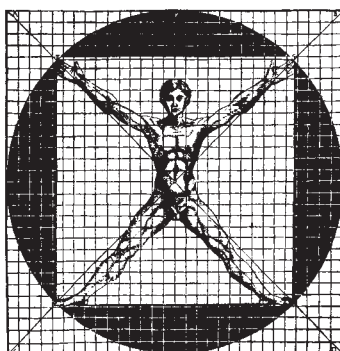
Ha azzal jellemezzük a modernséget, hogy abban minden fennálló meg-kérdőjelezhető és meg is kérdőjeleződik, akkor a modern várost a már léte-ző, mitikus eredetű, isteni alapítású városokkal szembeállított olyan *elkép-zelésnek*, új elveken alapuló, *még nem létező* konstrukciónak tekinthetjük, amely a fennálló fölülbírálásának, tökéletesítésének programját *jövőbeli perspektívákban* is szemléli.

Az első ilyen elgondolásokkal a modern kor hajnalán, a reneszánsz ide-jén találkozunk. Morus Tamás eszményi társadalomról írott munkájának címe után *utópiának* nevezzük ezeket. Figyelemre méltó, hogy az utópia szó maga is térbeli metafora: a görög *toposz*, vagyis *hely* fogalomból ered. A görög *ou-toposz* kifejezés annyit tesz: nem létező hely, szabadon fordítva: a senki földje. Vagyis az eszményi társadalomról való elképzelések kezdetől fogva az eszményi városokról való fantáziálásához kötődtek.

Alberti vagy Filarete városutópiáinak megszületése az „ember” és a „vi-lág” egységének új koncepcióját tükrözi: az ideális ember testarányainak és az ideális épület, sőt az ideális város arányainak titkos összecsengését, ame-lyet először a római kori építészelméleti szakíró, Vitruvius ábrázolt. A vá-ros holisztikus egységére itt a geometrikus forma szabályossága utal.

Az ideális város Piero della Francesca körében készült eszményi képen az épületek egyenletes, sík terepen terülnek el – olyan képzetet keltve, mintha a tér valami végtelen és tágas kiterjedés volna, amelyet a kőpadlók kockái-nak szabatos rendjével pontosan ki is lehet mérni. A központban centrális templom áll, amelynek arányai megfelelnek az eszményi körbe rajzolt vitruviusi–leonardói ember arányainak. Mi más ez, mint egy holisztikus képzet az emberi mikro- és az isteni univerzum makrokozmoszának össze-hangzásáról, amelyek között épp a *város, az univerzum látható-áttekinthető alakzata* közvetít?

Az építészek *művészi* fantáziáját a későbbiekben sem hagyta nyugodni a világegyetem újrakonstruálhatóságának víziója, amely ugyancsak szorosan a társadalmi utópiákhoz kötődött.

Az emberi test arányai; ábra az 1535-ös Vitruvius kiadásban

E vonatkozások kapcsán gondolhatunk a francia forradalom idejéből Etienne-Louis Boullée Newton-emlékműtervére (1728–1799) vagy az 1917-es orosz forradalom után született olyan futurista fantáziaművekre, mint Liszickij Felhővasaló-terve, vagy Tatlin III. Internacionálé-emlékmű-terve az 1920-as évek elejéről. Ezekben a példákban közös, hogy olyan méretbeli dimenziókban és léptékekben „gondolkodnak”, ami a tér szemléletét igyekszik megváltoztatni. Míg az ősi város még valamely alapító esemény, például egy istenség megjelenésének *helyéhez* kötődött, a város maga is a társadalmi *emlékezet* gyűjtőhelye és gyűjtőpontja volt, addig most megfordul az irány: a modern építészeti utópiák a hely kitágításának, a térbe való kiterjedés végtelenségének képzetén alapulnak. Már a sebességgel és a repüléssel kapcsolatos huszadik század eleji futurista fantáziák is a hely meghatározottságától való szabadulás vágyáról tudósítanak.

A III. Internacionálé emlékmű-terve. V. G. Tatlin alkotása, 1919–1920

Tokiói városrészlet

Brazília két arca – favelák és az új főváros

Építész, architektúra:

egyfelől az embernek (emberiségnek) az az aktivitása, amellyel az életviteléhez (lakozáshoz, munkájához) szükséges helyeket kijelölő térbeli-anyagi létesítményeket hoz létre; másfelől e létesítmények általános – egyszerre tudományos, technikai és művészi értelemben vett – megnevezése. Az architektúra elnevezés a görög *archi-* (ősi) és *techné* (kézműves képesség) szavakból ered, és a szépet, jót és igazat teremtő *kreativitást* fejezi ki.

Nem követhetjük itt végig a modern európai utópista **építészet** történetét – megjegyezhetjük azonban, hogy a modern építészet viszonylag kevés példát ismer arra, hogy városokat minden előzmény – vagyis a hely hagyományára, s ennél fogva korlátozása – nélkül, a pusztán prérin hozzanak létre.

Ilyen például Brazília, a hatalmas dél-amerikai ország Lucio Costa és Oscar Niemeyer által tervezett impozáns, vadonatúj fővárosa. Itt is központi kormányzati akaratra, Kubitschek de Oliveira elnök eltökéltségére (tehát az állam reprezentációs szándékára) és persze jelentős anyagi forrásokra volt szükség, hogy létrejöhessen a modern világ egy „ideális” városa. Van valami absztrakt, túlméretezett, az eleven embertől elvonatkoztatató ebben a mégoly kifinomult, esztétikailag szervezett rendben – olyasmi, amivel az utópisták nem számoltak, s amit korábban az otthonosság fogalmával jelöltünk.

Hogy valami nem igazán jó ezekben az ideális városokban sem, azt a köréjük települő modernkori nyomornegyedek – nemcsak a milliók otthonául szolgáló braziliai favelák, hanem például Törökországban az ankarai (Ankara is huszadik századi új városnak tekinthető) –, geçekonduk telepek is jelzik.

Városrendezés: egy esettanulmány Budapestről

Mielőtt a városproblematika kapcsán Budapestről is szót ejtenénk, témánkkal kapcsolatosan két alapfogalmat kell még megemlítenünk. Az egyik annak – a tématerületnek a teljes spektrumát átfogó – *urbanisztikának* az alapállása, melyet az 1910-es években Franciaországban fogalmaz-

tak meg, és amellyel mind a lehetséges megközelítések nagy változatossága, mind az általánosan elfogadható definíciók hiánya egyaránt összefügg. A városok kutatásának, fejlesztésének, **tervezésének**-rendezésének, igazgatásának – tehát végül is magának az urbanisztikának egymással olyannyira összefüggő – a tématerületei komoly és elismert „szakmává” nőttek ki magukat világszerte.

A másik fogalom az urbanisztika tágas világán belüli, de jóval közkeletűbb, másként színes terminus technicushoz: a *rendezés* témájához kapcsolódik. Az európai nyelvek közül egyedül a magyarban – a magyar gondolatvilágban – kapcsolható össze a színházi rendezés, a filmrendezés és a városrendezés. Míg az indoeurópai nyelvek a különbözőségeket hangsúlyozzák (franciául a színházi és filmrendező *metteur en scène*, angolul *director*, németül *Regisseur*), a magyar nyelv a rendezői aktivitások rokonságát emelte ki. Ez a „rokonság” – amellet hogy érdekes asszociációkra készíthet bennünket – nem feledtetheti aényt, hogy hiába „pillanatos” a filmek virtualitásának vagy a színpadi játékoknak a közönségre való hatása, a rendezői szerepkör primátusát itt általános konszenzus övezi.

A városrendező mozgásterét – noha elképzelései sokszorta súlyosabban és tartósabban befolyásolhatnák nemcsak a városok színtereinek, hanem „teljességeinek” sorsát – sokszorta több politikai, gazdasági és egyéb személyes érdek korlátozza. Szűkös mozgásteréből is következik, hogy – ritka kivételektől eltekintve – anonimitásra van ítélve.

Egyetlen budapesti példán szemléltetném röviden ezt a bonyolultságot. Mindannyian tudjuk, hogy a Belvárosban régóta megoldatlan az új Városháza és a Kiskörút, illetve a Madách tér környékének rendezése.

Az Andrássy út megépülte után a huszadik század első éveiben vetődött fel egy másik sugárút terve is, amely a belső Erzsébetváros spekulációs céllal emelt és gyorsan lelakott, rossz állapotú gangos-udvaros bérkaszárnnyain vágott volna keresztül. Több elképzelés is volt: az egyik szerint a Dob utcát szélesítették volna ki, egy másik viszont merőben új, egyenes vonalat húzott volna a Városháza középtengelyétől egészen a Damjanich utcáig. 1912-ben tervpályázatot hirdettek, 1914-ben már megvolt a győztes, de a háború közbeszólt. Csak az 1920-as évek végén merült fel újra az ötlet, ezért 1930-ban nyilvános tervpályázatot írtak ki a Madách térre nyíló torkolatra, amelyet Árkay Aladár nyert meg. A torkolat nagy diadalíve – persze modernizált formában – a babiloni Istár-kapu mintáját követte, vagyis a város szakrális egységét hangsúlyozta.

Az építetű városi testület, a Közmunkatanács és a vállalkozásban részt vevő magántulajdonú ingatlantársaság azonban nem tudott megegyezni. A tárgyalások kompromisszummal végződtek: 1937 és 1940 között az eredetileg tervezettnél jóval szűkebb terű, igénytelenebb, de mégis egységes tervezésű torzó épült meg Wälder Gyula tervei szerint – egy soha meg nem valósult sugárút torkolataként. A nagyszabású koncepción alapuló „rendezésből” a végül is sajnos mind a mai napig tartó rendezetlenség jött létre.

A sugárút gondolata azóta is újra és újra előkerült, de ha csak az elmúlt évek olyan ügyeire gondolunk, mint a Nemzeti Színház vagy a négyes metró

Tervezés:

az egyes embernek vagy bizonyos célokra orientálódó embercsoportoknak olyan szándékai és tevékenységei, amellyel egy-egy adott helyzetben (tárgyban, ügyben stb.) általában egyénileg vagy társadalmilag hasznos változást kívánnak elérni. A legtöbb nyugati nyelvben eltérő kifejezésekkel jelölik az építészeti (*design*, *Entwurf*), a gazdasági (*plan*) és a fejlesztésekkel összefüggő (*project*) tervezést.

A babiloni Istár-kapu Berlinben

Budapest, Madách tér**Prognózis:**

az ismeretszerzésnek az a fajtája, amely a legkülönbözőbb jövőbeli állapotok tér-idő-koordinátáit és milyenségét kívánja a tudomány mindenkori szintjén megállapítani.

Agglomeráció:

a városokat (elsősorban a nagyvárosokat) övező, magukkal a városokkal közvetlenebbül együtt élő, velük szorosabb közlekedési, információs stb. kapcsolatokat ápoló térségek összefoglaló elnevezése.

körüli huzavona, világos, hogy hiú ábránd gyors megoldásban reménykedni. Ez a példa is azt bizonyítja: a városfejlesztők és -tervezők csak akkor képesek betölteni hivatásukat, ha vízióikat reális előrelátással, a roppant sok együtt ható tényező és a leküzdendő akadály számbavételével regulázzák; ha terveik mellett – akár a meteorológia példázatával – **prognózis**okat is készítenek. Az urbanisták törekvései már a közelebbi, de különösen a távolabbi jövőt érintő hibaforrások kiküszöbölésére túlságosan sok helyütt – így nálunk is – még csak jámbor óhajok maradnak. Irrealitásukat nyolcvan év elteltével szemléletesen bizonyítja, hogy – bár esetünkben ismerjük a tervezők neveit – 2005-ben is naponta szembesülünk a pesti városközpont megoldatlanságával.

Epilógus: a város jövője?

Immár a megalopoliszok kora köszöntött ránk – úgyszólván a szemünk látára születnek olyan tíz-, tizenöt-, húszmillió városrégik, mint Mexico City, Shanghai, São Paulo, Kairó –, de a fejlett világban is már elképesztő mérvű városkoncentráció ment végbe. Gondoljunk a Ruhr-vidék egymással összekapcsolódott városaira, vagy Hollandiára, ahol Amszterdamtól Hágáig ugyancsak összeértek a városias jellegű települések. Lehet-e itt még centrumról és perifériáról, belvárosról és külvárosról beszélni? A helyenként ország méretű **agglomerációk** határai elbizonytalanodtak. Miután kategorikus meghatározások e tekintetben aligha lehetségesek, a következők-

ben néhány ellentétes egységpár bemutatásával igyekszünk egy-egy város vagy városrégió helyzetének megítéléséhez jövőjének – megannyira korlátozott – kibontakozásához hozzájárulni.

Demokrácia és autokratikus gyakorlat

Bár nem kétséges, a demokratikus berendezkedés általánosságban kedvezőbb helyzetet biztosít az urbanisztika szakembereinek, mégis furcsa paradoxon, hogy – mint a történelem bizonyítja – a hatalom központosítása mindig is több lehetőséget teremtett arra, hogy nagyszabású, egységes városfejlesztési elgondolások valósuljanak meg. Közismert, hogy III. Napóleon politikai akarata és az anyagi források koncentrációja tette lehetővé Haussmann bárónak, hogy kialakítsa Párizs nagyon erőteljes, koncepciózus városrendjét; de egy nárcisztikus akarnokságnak elborzasztó újabb példája Nicolae Ceaușescu bukaresti palotája és annak erőszakos városrendezéssel megtisztított környéke, ahol egy kváziszakrális birodalmi központ számára kellett rendet teremteni. Autokratikus döntések azonban nemcsak „nagyban” és nemcsak diktatúrákban fordulnak elő. Nemritkán tapasztaljuk, hogy az újsütetű közép- és kelet-európai, de a tradicionális nyugati társadalmakban is meg-megjelennek megalapozatlan, spekulációs célzatú és pénzügyi-gazdasági összefonódottságokra utaló autokratikus városfejlesztési döntések.

A Szajna Párizsban körülöleli az île de la Cité

Közérdek és magánérdek

A városproblematika egyik leglényegesebb megállapítása, hogy sehol sem lehet minden egyes városlakónak a kedvére tenni: ebből következik, hogy a mindenkori döntések háttérének a lehető legteljesebb nyilvánosságot kellene biztosítani. A magánérdek és a közérdek – és milyen nehéz, sőt szinte lehetetlen a „közérdeket” egyértelműen megfogalmazni – eltérő hangsúlyt kap a különféle fejlett demokráciákban is. Az angolszász országokban a *My house is my castle* (Az én házam az én váram) mondás járja, ez a szellem a városfejlesztésben és városrendezésben úgy mutatkozik meg, hogy kitüntetett jelentősége van a magántulajdon elvének. A kontinentális európai gyakorlat (elsősorban Franciaországban és Németországban, de igaz ez a középkelet-európai országok legtöbbszörének szokásaira is) ezzel szemben fontosabb szerepet tulajdonít (a gyakran itt is csak frazeológiákban megnyilvánuló) „közérdeknek”.

A bécsi ENSZ-palota

La Défense, Párizs

Együttműködés és vetélkedés

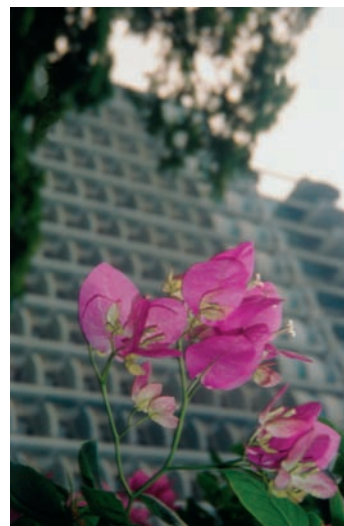
A településközi kapcsolatok milyenségében mindkét pólusnak igen nagy jelentősége van. Természetesen mind a vetélkedésnek, mind az együttműködésnek egyaránt lehetnek pozitív és negatív eredményei. A konkurens településekkel való – napjainkban túlságosan is gyakori – áldatlan politikai-gazdasági küzdelmekkel szemben egy-egy adott város, városrész, kerületek kompetens vezetőinek, szakmai tanácsadóinak a bölcsességén, szakmai, emberi felelősségén múlik, hogy konkrét esetekben jól tudjanak választani; meg tudják találni azokat az együttműködési formákat is, melyek nagyobb távlatokat vesznek figyelembe. Ezek esetleg némi lemondással járhatnak, szembeszállhatnak a helyi öntudattal, netán „göggel”, de egy nagyobb közösség hasznára lehetnek, értékeit jobban ápolhatják.

Realitás és virtualitás

A megalopoliszok kialakulása párhuzamos a globalizációs és a kommunikációs társadalom születésével. A televízió, az internet, a mobiltelefonos egyre bonyolultabb hálózataival valaha volt „széles e világból” – mintha bizonyos tekintetben – beszűkülő „világfalut” teremtenének. Manapság alighanem egy olyasfajta paradigmaváltásnak vagyunk tanúi, amelyet több mint ötszáz évvel ezelőtt Gutenberg és a könyvnyomtatás feltalálása váltott ki. Az emberi kapcsolatok – az érzékszerveink szintéziséből származtatható – *közvetlensége*, ha nem is elveszőben, de erőteljesen csökkenőben van.

Fel kell tennünk a kérdést, vajon miként hat az emberi együttélés formáira és szervezeteire az, hogy a várost alkotó egykori funkciók jelentős része (a piackapcsolatok, a kereskedelem, sőt az igazgatás is) virtualizálódik, miközben az ember alapjában véve a közvetlen fizikai kapcsolatokra áhító lénynek marad meg.

A 21. század küszöbén ezekről a kérdésekről kell gondolkodnunk, hiszen a város jövője az embernek, az emberi közösségnek a jövője is. Bár a technikai lehetőségek már biztosítják, hogy az emberek „modern” tanyáikon, képernyőjük előtt ülve teremtsenek virtuális kapcsolatot, mondjuk, Új-Zélandban élő főnökükkel, néhány évvel ezelőtt a Szingapúrban a városok jövőjével foglalkozó nemzetközi konferencia szakembereinek túlnyomó többsége – e lehetőségeket elvetve – mégis a közvetlen kapcsolatokat teremtő városi lét fennmaradására voksolt. Úgy érzem, Lewis Mumfordnak egyik, jó néhány évtized előtti megállapítása ma is aktuális: „A város a maga komplex és maradandó szerkezetével az ember azon képességének kibontakozását mozdítja elő, hogy ne csak értelmezze ezeket a folyamatokat, hanem aktívan, alakítóan részt is vegyen bennük, s így a város által színre vitt minden dráma a lehető legnagyobb mértékben rendelkezék a tudatosság megvilágító erejével; az elszánt célratörés mellett szeretettel. Az élet valamennyi dimenziójának bensőséges érzelmi kapcsolatok, ésszerű kommunikáció, technikai jártasság és mindenekelőtt drámai megjelenítés révén való megsokszorozása – ez volt a város legfőbb hivatása a történelem folyamán. Alighanem ezek biztosítják a város további fennmaradását.”

Szingapúri hangulat

Budapest, Vérmező

Ajánlott irodalom

Focillon, Henri: A formák élete. Bp.: Gondolat, 1982.

Füst Milán: Látomás és indulat a művészetben. Bp.: Akadémiai K., 1963.

Granasztói Pál: Építészet és urbanisztika. Bp.: Akadémiai K., 1973.

Hamvas Béla: Scientia Sacra. Bp.: Magvető, 1988.

Kepes György: A világ új képe a művészetben és a tudományban. Bp.: Corvina, 1979.

Kerékyártó Béla (szerk.): A mérhető és a mérhetetlen. Bp.: Typotex, 2000.

Le Corbusier: A jövő nagyvárosai. Bp.: Gondolat, 1968.

Lukovich Tamás: A posztmodern kor városépítészetének kihívásai. Bp.: Pallas Stúdió, 2001.

Meggyesi Tamás: A városépítés útjai és tévútjai. Bp.: Műszaki Kvk., 1985.

Mezei Árpád: Elméletek és művészetek. Bp.: Gondolat, 1984.

Mumford, Lewis: A város a történelemben. Bp.: Gondolat, 1985.

Polcz Alaine: Rend és rendetlenség. Bp.: Kozmosz könyvek, 1987.

Szentkirályi Zoltán: Az építészet világtörténete. Bp.: Képzőművészeti Alap K., 1980.

Vidor Ferenc: Az építészetten innen és túl. Bp.: Gyorsjelentés, 1994.

Vidor Ferenc: Képek és képtelenségek a városok világáról. Bp.: Terc K., 2004.

Vidor Ferenc (szerk.): Urbanisztika. Bp.: Gondolat, 1979.

Weöres Sándor: A teljesség felé. Bp.: Tericum, 1995.

Zevi, Bruno: Az építészet megismerése. Bp.: Műszaki K., 1964.